

XALQARO ILMIY-AMALIY KONFERENSIYA

TRANSCHEGARAVIY GIDRORESURLARDAN BARQAROR FOYDALANISHNING
SIYOSIY-HUQUQIY MEKANIZMLARI VA ULARNING FALSAFIY-MA'NAVIY ASOSLARI

2-IYUN
2026-YIL

Qo'qon shahri,
Qo'qon davlat universiteti

Xalqaro
miqyosda

SUV DIPLOMATIYASI VA MINTAQAVIY SIYOSATNING STRATEGIK YO'NALISHLARI

Xodjayev Olimxon Shavkatovich

*Qo'qon davlat universiteti Falsafa va dinshunoslik kafedrasi katta o'qituvchisi,
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)*

Annotatsiya: Ushbu maqolada suv diplomatiyasi va mintaqaviy siyosatning strategik yo'nalishlari Markaziy Osiyo geosiyosiy makoni, transchegaraviy daryolar boshqaruvi, ekologik xavfsizlik, xalqaro huquq va yaxshi qo'shniçilik tamoyillari kontekstida ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda suv diplomatiyasi faqat suv taqsimoti bo'yicha muzokaralar majmui sifatida emas, balki davlatlararo ishonchni mustahkamlash, nizolarning oldini olish, ekologik barqarorlikni saqlash, iqtisodiy manfaatlarni muvofiqlashtirish va umumiy mintaqaviy taraqqiyot modelini shakllantirishga xizmat qiluvchi murakkab siyosiy-huquqiy mexanizm sifatida talqin etiladi. Maqolada Amudaryo va Sirdaryo havzalari misolida suv masalasining yuqori oqim va quyi oqim davlatlari manfaatlari, energetika va irrigatsiya ehtiyojlari, iqlim o'zgarishi, Orolbo'yi ekologik inqirozi, Afg'oniston omili va xalqaro institutlar faoliyati bilan bog'liq strategik jihatlari ochib beriladi. Tadqiqot natijalariga ko'ra, mintaqaviy suv siyosatining samaradorligi suv resurslarini faqat miqdoriy taqsimlash bilan emas, balki havzaviy yondashuv, muntazam axborot almashish, qo'shma ilmiy ekspertiza, suv-energetika almashinuvi, ekologik monitoring, preventiv diplomatiya va ishonchga asoslangan ko'p tomonlama muloqot orqali belgilanadi. Maqolada suv diplomatiyasining "ishonch — muloqot — kelishuv — qo'shma boshqaruv — barqaror rivojlanish" modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar: suv diplomatiyasi, mintaqaviy siyosat, transchegaraviy suvlar, Markaziy Osiyo, Amudaryo, Sirdaryo, IFAS, ekologik xavfsizlik, strategik hamkorlik, suv xavfsizligi.

Abstract: This article analyzes the strategic directions of water diplomacy and regional policy in the context of the Central Asian geopolitical space, transboundary river management, environmental security, international law and the principles of good-neighborliness. Water diplomacy is interpreted not only as a set of negotiations on water allocation, but also as a complex political and legal mechanism aimed at strengthening interstate trust, preventing conflicts, preserving ecological stability, coordinating economic interests and forming a common model of regional development. Using the Amu Darya and Syr Darya basins as examples, the article reveals the strategic aspects of water issues related to the interests of upstream and downstream states, energy and irrigation needs, climate change, the Aral Sea environmental crisis, the Afghan factor and the activities of international institutions. The study argues that the effectiveness of regional water policy depends not only on quantitative distribution, but also on basin-based governance, regular information

exchange, joint scientific expertise, water-energy cooperation, environmental monitoring, preventive diplomacy and multilateral dialogue based on trust.

Key words: water diplomacy, regional policy, transboundary waters, Central Asia, Amu Darya, Syr Darya, IFAS, environmental security, strategic cooperation, water security.

XXI asrda suv resurslari masalasi xalqaro munosabatlarning eng sezgir, eng strategik va eng uzoq muddatli yo'nalishlaridan biriga aylandi, chunki suv bugungi global sharoitda faqat tabiiy boylik yoki xo'jalik resursi emas, balki siyosiy barqarorlik, oziq-ovqat xavfsizligi, energetika muvozanati, ekologik salomatlik, inson huquqlari va davlatlararo ishonchning asosiy mezoni sifatida namoyon bo'lmoqda. Markaziy Osiyo mintaqasi bu borada alohida ilmiy va siyosiy ahamiyatga ega, chunki mintaqaning asosiy suv resurslari Amudaryo va Sirdaryo havzalarida shakllanadi hamda ushbu daryolar bir nechta davlatlarning hayotiy manfaatlarini bevosita bog'lab turadi. Tabiiy-geografik jihatdan yagona bo'lgan suv havzalari siyosiy jihatdan turli davlat hududlari orqali o'tadi; natijada bir davlatdagi suv ombori, gidroenergetika loyihasi, kanal qurilishi yoki suv olish hajmi boshqa davlatlarning qishloq xo'jaligi, ichimlik suvi ta'minoti, ekologik holati va ijtimoiy barqarorligiga ta'sir ko'rsatishi mumkin. O'zbekistonning so'nggi yillardagi tashqi siyosatida Markaziy Osiyo davlatlari bilan yaxshi qo'shnichilik, o'zaro manfaatli hamkorlik va ochiq muloqot ustuvor yo'nalish sifatida ilgari surilmoqda; suv masalasi esa mazkur siyosatning eng muhim sinov maydonlaridan biri bo'lib qolmoqda. Ayniqsa, Orol dengizi fojiasi butun mintaqaga shuni ko'rsatdiki, suvdan foydalanishda qisqa muddatli xo'jalik manfaati ekologik chegaralarni inkor etsa, uning oqibatlari bir avlod emas, balki bir necha avlod hayotiga ta'sir qiladi. Mintaqaviy siyosat nuqtayi nazaridan suv masalasi yuqori oqim va quyi oqim davlatlari manfaatlarini o'rtasidagi klassik tafovut bilan ham belgilanadi: tog'li hududlarda joylashgan davlatlar suvni gidroenergetika salohiyati sifatida ko'rsa, quyi oqim mamlakatlari uni irrigatsiya, qishloq xo'jaligi, ichimlik suvi va ekologik barqarorlik manbai sifatida baholaydi. Xalqaro tajriba ham shuni ko'rsatadiki, transchegaraviy suv havzalarida barqaror boshqaruv faqat kuchli milliy siyosat bilan emas, balki mintaqaviy institutlar, qo'shma komissiyalar, ilmiy monitoring, axborot almashish, ekologik standartlar va xalqaro hamkorlik orqali amalga oshadi [1; 2]. Markaziy Osiyoda bu borada Xalqaro Orolni qutqarish jamg'armasi, Davlatlararo suv xo'jaligini muvofiqlashtirish komissiyasi, havzaviy suv tashkilotlari, BMTning preventiv diplomatiya mexanizmlari, xalqaro moliya institutlari va ilmiy markazlar muhim rol o'ynaydi. O'zbekiston Prezidenti tomonidan Qoshtepa kanali ta'sirini ilmiy o'rganish uchun qo'shma ishchi guruh tuzish va Afg'oniston vakillarini suv resurslari bo'yicha mintaqaviy muloqotga jalb etish tashabbusi ilgari surilgani suv diplomatiyasining preventiv, ya'ni muammo keskinlashmasidan avval muloqot va ekspertiza orqali yechim izlash xususiyatini ifodalaydi [8]. Shunday ekan, suv diplomatiyasi bugungi kunda Markaziy Osiyo uchun yordamchi siyosiy yo'nalish emas, balki mintaqaviy xavfsizlik arxitekturasining asosiy ustunlaridan biri hisoblanadi.

Mazkur tadqiqotning asosiy maqsadi suv diplomatiyasi va mintaqaviy siyosatning strategik yo'nalishlarini Markaziy Osiyo tajribasi, xalqaro suv huquqi, ekologik xavfsizlik va O'zbekistonning zamonaviy tashqi siyosiy yondashuvlari

asosida ilmiy tahlil qilishdan iboratdir. Ushbu maqsad doirasida, avvalo, suv diplomatiyasi tushunchasining mazmunini keng talqin qilish zarur: u faqat suv bo'yicha hukumatlararo muzokaralar emas, balki suv havzalari atrofida shakllanadigan manfaatlar, xavflar, majburiyatlar, ishonch mexanizmlari va barqaror rivojlanish strategiyalarini uyg'unlashtiruvchi siyosiy-huquqiy tizimdir. Ikkinchidan, tadqiqotda Markaziy Osiyodagi suv muammolarining asosiy strategik omillari — transchegaraviy daryolar, yuqori va quyi oqim manfaatlar, suv-energetika almashinuvi, iqlim o'zgarishi, aholi soni ortishi, qishloq xo'jaligida suvga talabning yuqoriligi, Orolbo'yi inqirozi va Afg'onistonning suv siyosatidagi yangi o'rni tahlil qilinadi. To'rtinchidan, O'zbekistonning mintaqaviy suv siyosatidagi konstruktiv pozitsiyasi, ya'ni muammolarni keskinlashtirish emas, balki muloqot, ilmiy ekspertiza, qo'shni davlatlar bilan kelishuv va xalqaro institutlar doirasidagi hamkorlik orqali hal etish yondashuvi ochib beriladi. Tadqiqotning ilmiy ahamiyati shundaki, unda suv diplomatiyasi mintaqaviy siyosatning tor funksional sohasi sifatida emas, balki xavfsizlik, huquq, ekologiya, iqtisodiyot va ma'naviy mas'uliyatni birlashtiruvchi strategik paradigma sifatida talqin etiladi. Bunda asosiy ilmiy pozitsiya quyidagicha belgilanadi: suv diplomatiyasi samarali bo'lishi uchun davlatlar suvni faqat milliy resurs sifatida emas, balki umumiy havza barqarorligining asosiy elementi sifatida ko'rishi kerak. Chunki Amudaryo yoki Sirdaryo oqimi tabiiy jihatdan chegaralarga bo'ysunmaydi; demak, ularni boshqarish tafakkuri ham tor chegaraviy yondashuvdan yuqori turishi zarur.

Tadqiqotda siyosiy-tahliliy, qiyosiy-huquqiy, tizimli, institutsional, geosiyosiy va konseptual tahlil usullaridan foydalanildi. Siyosiy-tahliliy usul suv diplomatiyasining davlatlar tashqi siyosatidagi o'rni, mintaqaviy xavfsizlikka ta'siri va strategik hamkorlik imkoniyatlarini aniqlashga xizmat qildi. Qiyosiy-huquqiy usul orqali xalqaro suv huquqida shakllangan adolatli va oqilona foydalanish, sezilarli zarar yetkazmaslik, oldindan xabardor qilish, konsultatsiya va hamkorlik prinsiplari Markaziy Osiyo suv siyosati bilan qiyoslandi. Tizimli yondashuv suv muammolarini alohida ekologik yoki iqtisodiy hodisa sifatida emas, balki energetika, qishloq xo'jaligi, aholi ehtiyoji, iqlim o'zgarishi, milliy xavfsizlik va xalqaro hamkorlik bilan bog'langan murakkab tizim sifatida ko'rish imkonini berdi. Geosiyosiy yondashuv esa suv resurslarining mintaqaviy kuchlar muvozanati, Afg'oniston omili, xalqaro moliyaviy va texnologik sheriklik, transport va energetika loyihalari bilan o'zaro bog'liqligini tushuntirishga xizmat qildi. Manbaviy asos sifatida xalqaro suv huquqiga oid hujjatlar, O'zbekiston Respublikasining suv siyosati va suv xo'jaligiga doir qonunchilik hujjatlari, mintaqaviy hamkorlik institutlari materiallari, ilmiy maqolalar hamda xalqaro tashkilotlar tahlillaridan foydalanildi [3; 4; 5]. Birinchi bosqich — muammoni aniqlash: bunda suv resurslariga bo'lgan talab, suv tanqisligi, oqim rejimining o'zgarishi va davlatlar manfaatlar o'rtasidagi farqlar aniqlanadi. Ikkinchi bosqich — manfaatlar xaritalash: bunda yuqori oqim, quyi oqim, energetika, irrigatsiya, ekologiya, aholi ehtiyoji va sanoat manfaatlar bir tizimda ko'riladi. To'rtinchi bosqich — barqaror yechim modeli: bunda nizoning oldini olish, resurslardan oqilona foydalanish, ekologik zararlarni kamaytirish va uzoq muddatli ishonchni mustahkamlash yo'llari ishlab chiqiladi. Mazkur metodologik yondashuvning muhim jihati shundaki, u suv diplomatiyasini faqat muzokara san'ati sifatida emas, balki ilmiy ma'lumot, huquqiy norma, siyosiy iroda va ijtimoiy ishonch birlashgan boshqaruv madaniyati sifatida talqin etadi. Masalan, Qoshtepa kanali kabi

yirik loyihalarning Amudaryo oqimiga ta'sirini baholashda siyosiy xavotirning o'zi yetarli emas; suv sarfi, filtratsiya, oqim yo'qotishlari, irrigatsiya samaradorligi, quyi oqimga ta'sir, Orolbo'yi ekologik tizimlari va mintaqaviy xavfsizlik omillari qo'shma ilmiy metodlar asosida baholanishi zarur. O'zbekistonning bunday masalalarda qo'shma ishchi guruh va ilmiy institutlar ishtirokidagi ekspertizani taklif qilishi suv diplomatiyasining aynan ilmiy asoslangan preventiv modeliga mos keladi [8]. Shuningdek, suv diplomatiyasida "ilmiy diplomatiya" elementlari tobora muhimlashmoqda: chunki suvga oid muammolar ko'pincha siyosiy til bilan ifodalansa ham, ularning ildizida gidrologik ma'lumotlar, iqlim o'zgarishlari, texnologik samaradorlik va boshqaruv institutsional sifati yotadi.

Tadqiqot natijalari suv diplomatiyasi va mintaqaviy siyosatning strategik yo'nalishlari bir-biri bilan uzviy bog'langan bir nechta asosiy qatlamdan iborat ekanini ko'rsatdi. Birinchi natija shundan iboratki, Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasi mintaqaviy xavfsizlikning ajralmas qismiga aylangan. Suv tanqisligi kuchaygan, iqlim o'zgarishi ta'siri sezilarli bo'lgan, aholi soni va qishloq xo'jaligi ehtiyojlari ortib borayotgan sharoitda suv masalasi faqat suv xo'jaligi idoralarining texnik vazifasi bo'lib qolmaydi; u tashqi siyosat, xavfsizlik strategiyasi, iqtisodiy rejalashtirish va ekologik boshqaruvning umumiy kun tartibiga chiqadi. Ikkinchi natija shuki, suv diplomatiyasining eng muhim strategik vazifasi yuqori oqim va quyi oqim manfaatlari o'rtasida muvozanat yaratishdir. Agar bu ikki ehtiyoj bir-biriga zid tarzda qo'yilsa, suv siyosati ziddiyat manbaiga aylanadi; agar ular suv-energetika almashinuvi, kompensatsion mexanizmlar, mavsumiy kelishuvlar va qo'shma infratuzilma loyihalari orqali uyg'unlashtirilsa, suv mintaqaviy integratsiya omiliga aylanishi mumkin. Uchinchi natija suv diplomatiyasida ishonch masalasi hal qiluvchi o'rin tutishini ko'rsatadi. Shu bois muntazam axborot almashish, qo'shma monitoring, raqamli gidrologik platformalar va ochiq ekspertiza suv diplomatiyasining texnik emas, balki siyosiy ishonchni mustahkamlovchi asosi hisoblanadi. To'rtinchi natija Orolbo'yi ekologik inqirozi suv diplomatiyasi uchun tarixiy saboq bo'lib qolayotganini tasdiqlaydi. Orol dengizi fojiasi shuni ko'rsatdiki, suv resurslarini mintaqaviy ekologik tizimdan ajratilgan holda boshqarish, daryo oqimlarini haddan tashqari xo'jalik ehtiyojlariga yo'naltirish va ekologik oqimlar zaruratini e'tibordan chetda qoldirish uzoq muddatli ijtimoiy, tibbiy, iqtisodiy va madaniy oqibatlariga olib keladi. Beshinchi natija shuki, Afg'oniston omili Markaziy Osiyoda suv diplomatiyasining yangi bosqichini boshlab bermoqda. Qoshtepa kanali qurilishi Amudaryo havzasidagi suv taqsimoti, quyi oqim davlatlari manfaatlari va Orolbo'yi ekologik muvozanatiga ta'siri yuzasidan jiddiy savollarni yuzaga chiqardi. Chunki Afg'onistonni mintaqaviy suv-huquqiy va ilmiy muloqotdan tashqarida qoldirish muammoni kamaytirmaydi, aksincha noaniqlik va xavotirni kuchaytiradi. Oltinchi natija xalqaro institutlarning roli bilan bog'liq. O'zbekistonning IFAS doirasidagi tashabbuslari va xalqaro muloqot platformalaridagi faol pozitsiyasi suv diplomatiyasini ko'p tomonlama shaklda rivojlantirishga qaratilganini ko'rsatadi. Yettinchi natija shundan iboratki, suv diplomatiyasining kelajagi ilmiy diplomatiya bilan bevosita bog'liq. Suv bo'yicha siyosiy qarorlar endilikda faqat vazirliklararo kelishuvlarga emas, balki ilmiy modellashtirish, masofadan zondlash, raqamli monitoring, sun'iy intellekt asosidagi prognoz, yer osti suvlari modellarini ishlab chiqish va iqlim xavflarini baholashga tayanishi kerak. Suv bo'yicha har qanday siyosiy qaror bugungi iqtisodiy manfaat bilan

cheklanib qolsa, u kelajak avlodlar oldidagi mas'uliyatni zaiflashtiradi. Shu bois suv diplomatiyasi ekologik adolat, avlodlararo mas'uliyat, qo'shnichilik madaniyati va umumiy xavfsizlik falsafasiga tayanishi lozim. Ushbu modelga ko'ra, birinchi bosqichda davlatlar o'zaro ishonchni mustahkamlaydi; ikkinchi bosqichda doimiy muloqot kanallari yaratiladi; uchinchi bosqichda aniq huquqiy va siyosiy kelishuvlarga erishiladi; to'rtinchi bosqichda suv havzalari qo'shma monitoring va havzaviy boshqaruv asosida tartibga solinadi; beshinchi bosqichda esa suv siyosati umumiy barqaror rivojlanish strategiyasiga ulanadi. Bu modelning afzalligi shundaki, u suv masalasini inqiroz yuzaga keltirgandan keyin hal qilish emas, balki inqirozning oldini olish diplomatiyasi sifatida ko'radi. Mintaqada suv resurslari cheklangan, lekin diplomatik imkoniyatlar cheksiz emas; demak, har bir davlatning siyosiy mas'uliyati suvni ziddiyat omiliga emas, hamkorlik manbaiga aylantirishdan iborat.

Suv diplomatiyasi va mintaqaviy siyosatning strategik yo'nalishlarini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, Markaziy Osiyo uchun suv masalasi oddiy tabiiy resursdan foydalanish muammosi emas, balki butun mintaqaning xavfsizligi, iqtisodiy taraqqiyoti, ekologik barqarorligi va siyosiy kelajagini belgilovchi omildir. Amudaryo va Sirdaryo havzalari davlatlarni geografik jihatdan bog'lagani kabi, suv ehtiyojlari ham ularni siyosiy va huquqiy jihatdan o'zaro mas'uliyatli qiladi. Shu sababli suv diplomatiyasi bugungi kunda diplomatik amaliyotning yordamchi yo'nalishi emas, balki mintaqaviy siyosatning markaziy strategik instrumentlaridan biri sifatida qaralishi lozim. Ayniqsa, Qoshtepa kanali kabi yangi omillar suv diplomatiyasini yanada murakkablashtirayotgan sharoitda muammoni siyosiy keskinlik orqali emas, balki ilmiy ekspertiza, qo'shma ishchi guruhlar, mintaqaviy institutlar va xalqaro huquqiy maslahatlashuvlar orqali hal etish eng maqbul yo'l hisoblanadi. Kelgusida Markaziy Osiyoda suv siyosatining muvaffaqiyati suvni "taqsimlanadigan hajm" sifatida emas, "birgalikda boshqariladigan mas'uliyat" sifatida anglash darajasiga bog'liq bo'ladi. Buning uchun mintaqada davlatlari suv-energetika almashinuvini takomillashtirishi, suv xo'jaligi infratuzilmasini modernizatsiya qilishi, raqamli monitoring tizimlarini joriy etishi, ekologik oqimlar va Orolbo'yi manfaatlarini hisobga olishi, favqulodda gidrologik vaziyatlar bo'yicha oldindan ogohlantirish mexanizmlarini kuchaytirishi zarur. Xulosa sifatida aytish mumkinki, Markaziy Osiyo uchun suv diplomatiyasining eng muhim vazifasi suvni nizo manbaiga aylantirmaslik, balki o'zaro ishonch, mintaqaviy birdamlik va barqaror rivojlanishning asosiy omiliga aylantirishdir. Suv tabiatan oqadi, siyosat esa ba'zan to'xtab qoladi; shu bois oqilona diplomatiyaning vazifasi siyosiy muloqotni ham suv kabi uzluksiz, hayotbaxsh va chegaralar ortidan o'tadigan darajada faol saqlashdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati

1. United Nations. Convention on the Law of the Non-Navigational Uses of International Watercourses. New York, 21 May 1997.
2. UNECE. Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes. Helsinki, 1992.
3. O'zbekiston Respublikasining "Suv va suvdan foydalanish to'g'risida"gi Qonuni. 1993-yil 6-may, 837-XII-son.
4. O'zbekiston Respublikasining "Gidrotexnika inshootlarining xavfsizligi to'g'risida"gi Qonuni. 2023-yil 30-avgust, O'RQ-865-son.

5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ilm-fanni 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. 2020-yil 29-oktabr, PF-6097-son.
6. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston — 2030 strategiyasi to'g'risida"gi Farmoni. 2023-yil 11-sentabr, PF-158-son.
7. Qo'qon davlat universiteti. "Transchegaraviy gidroresurslardan barqaror foydalanishning siyosiy-huquqiy mexanizmlari va ularning falsafiy-ma'naviy asoslari" xalqaro ilmiy-amaliy anjumani axborot xati. Qo'qon, 2026.
8. Mirziyoyev Sh.M. Xalqaro Orolni qutqarish jamg'armasi ta'sischi davlatlari rahbarlari kengashi majlisidagi nutqi. Dushanbe, 2023-yil 15-sentabr.
9. McCaffrey S.C. The Law of International Watercourses. Oxford: Oxford University Press, 2019.
10. Salman S.M.A. The United Nations Watercourses Convention Ten Years Later: Why Has its Entry into Force Proven Difficult? Water International, 2007.
11. Rahaman M.M. Principles of International Water Law: Creating Effective Transboundary Water Resources Management. International Journal of Sustainable Society, 2009.
12. Dukhovny V.A., Sokolov V.I. Integrated Water Resources Management in Central Asia: Problems of Managing Large Transboundary Rivers. Tashkent: SIC ICWC, 2005.
13. International Fund for Saving the Aral Sea. Regional cooperation materials on water and environmental issues in the Aral Sea basin.
14. Interstate Commission for Water Coordination of Central Asia. Materials on Amu Darya and Syr Darya basin water management.
15. UNRCCA. Preventive diplomacy and cooperation on transboundary water resources in Central Asia.
16. World Bank. Water Security and Climate Resilience in Central Asia: Analytical Materials and Regional Cooperation Approaches.
17. CAREC. Water, Climate and Environment Cooperation in Central Asia. Analytical review materials.
18. TIAME National Research University. Scientific materials on water diplomacy and sustainable water resources management in Central Asia.